

ENGLSKA PURITANSKA REVOLUCIJA U XVII. ST. KAO ODGOVOR NA SAMOVOLJU KRALJA I PROTEKTORAT KAO MOST OD MONARHIJE K MONARHIJI

Izvorni znanstveni rad

UDK 34(410)“1640/1658“

94(410)“1640/1658“

929 Cromwell, O.

Primljeno: 13. travnja 2012.

Doc. dr. sc. Zrinka Erent-Sunko *

Vladimir Radulić, mag.iur.**

Ovaj rad izborom događaja i novim sagledavanjem društvenih odnosa vezanih za Puritansku revoluciju i Protektorat u Engleskoj nastoji s pravnog aspekta dati sliku jednoga kraćeg, ali važnog razdoblja engleskoga državnopravnog razvoja. Pri tome, prepostavljajući poznavanje ranijega državnog razvoja, naglašava povezanost Puritanske revolucije i događaja koji su joj neposredno prethodili s engleskim srednjovjekovnim borbama velikaša za Veliku povelju sloboda iz 1215. godine. Rad ujedno nastoji istaknuti važnost revolucionarnih iskustava i kratkotrajnog uređenja koje je prekinulo monarhiju za razvoj engleskoga svjetskog imperija u XIX. stoljeću. Uz to, поближе se prikazuje djelovanje mnogih važnih osoba koje su sudjelovale u revolucionarnim događajima i koje su pokušale djelovati protiv parlamenta ili iz njega, a osobito Jamesa I. Stuarta, oca smaknutog kralja, i Johna Pyma, tvorca moći Donjeg doma parlamenta, te glavnih protagonista revolucionarnih događaja kralja Charlesa I. Stuarta i Olivera Cromwella, zapovjednika New Model Army . Ideološke podjele u vojsci (glavne struje bili su prezbiterijanci i independenti) snažno su utjecale na ondašnje događaje i prijetile su da će se odraziti i na organizaciju države. Prikaz izmjene kraljevine u republiku, koja nije dugo trajala, ali je nesporno stvorila pukotinu u društvenom uređenju po kojem je Engleska svima poznata, te dokumenti koji se spominju, a od kojih ističemo Peticiju prava i Sredstvo upravljanja, imaju neprijepornu važnost za prikaz engleskoga pravnog poretka te suvremene engleske zbilje.

Ključne riječi: Puritanska revolucija, parlament, Peticija prava, Sredstvo upravljanja, puritanci, independenti, Oliver Cromwell, Republika

* Doc. dr. sc. Zrinka Erent-Sunko, docentica na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

** Vladimir Radulić, mag.iur., odvjetnički vježbenik iz Zadra

UVOD

Zbivanja u Engleskoj sredinom XVII. stoljeća, poznata pod nazivima Puritanska revolucija, Engleska revolucija, Građanski ratovi, Interregnum, Engleski (ili Britanski) vjerski ratovi, Ratovi triju kraljevstava¹ predstavljaju, ako ne vrhunac, onda vjerojatno najkritičniju točku u razvoju parlamentarne vlasti, koji je počeo još u engleskom srednjovjekovlju stavljanjem kraljevskog pečata na Veliku povelju sloboda 1215. godine. Kao predvodnici nametnuli su se puritanci, odnosno „čistunci“, i njihov vođa Oliver Cromwell, vojni genij kojemu je na temelju uspjeha u ratu² povjerena prilika da uredi Englesku i u miru. Koliko mu je to pošlo za rukom, i danas je predmet rasprave, ali činjenica je da su krvavi događaji iz Puritanske revolucije u XVII. stoljeću omogućili da Engleska dočeka uspostavu parlamentarne monarhije bez krvi kroz tzv. Slavnu revoluciju 1688. godine. Dok Francuska revolucija 1789. godine predstavlja trenutačni rez i prekid sa Starim režimom, događaji u Engleskoj između 1642. godine i 1660. godine samo su vrhunac sukoba krune i parlamenta u razdoblju nakon dinastije Tudor, ali, s obzirom na njihov odnos i omjer snaga, i logičan slijed događaja iz engleskoga srednjeg vijeka. Ta svijest o očuvanju stečevina prošlosti u sadašnjosti za budućnost bila je vidljiva još kod pobjednika Williama Osvajača u bici kod Hastingsa 1066. godine. Parlament će postati oslonac kraljeve vlasti u doba dinastije Tudor, kad njezini predstavnici, svjesni svojega slabog prava na prijestolje, potraže legitimitet za svoju vladavinu u potpori srednjeg sloja. Parlament je stao uz Tudore, ali je ujedno postao rasadnik ideja o „dovršetku reformacije“. Engleska je još od doba Wycliffea imala tradiciju ekstremnih vjerskih sljedba, koje su, postavljajući pitanja o uređenju crkve, sve više smjerale na pitanja o uređenju države, jer je u to doba razlika između crkve i države i dalje malena.

Pri izboru nasljednika Henrika VIII. parlament je dao prednost izvanbračnoj Henrikovoj kćeri, protestantici Elizabeti, pred zakonitom potomkinjom, katolkinjom Marijom Tudor. To će pravo izbora, nakon Elizabetine smrti, parlament iskoristiti pozivajući dinastiju Stuart iz Škotske da zasjedne na englesko prijestolje i tad će se putovi dvaju glavnih čimbenika engleske državnopravne jednadžbe („crown in the parliament“) početi razdvajati.

¹ V. Morill, J. "The Puritan Revolution". *The Cambridge Companion to Puritanism*. Eds. John Coffey and Paul C.H.Lim. Cambridge University Press, 2008. Cambridge Collections Online. Cambridge University Press. 10. January 2012. DOI:10.1017/CCOL9780521860888.005. Autor navodi sve nazive događaja u XVII. st., a mi smo se odlučili koristiti nazivom Puritanska revolucija kako bismo naglasili glavnu snagu i sam postupak više nego posljedicu. Zanimljivo je, međutim, primijetiti uporabu naziva "Interregnum", koji kao da želi izbrisati kratkotrajno, ali ipak postojeće, razdoblje Republike.

² Uz njegove vojne uspjehe treba istaknuti i njegovu karizmatičnost, koja je podrazumijevala snagu što je mogla nadomjestiti glavu kralja u engleskoj državnosti.

1. STUARTI

1.1. James I. Stuart

Izbor škotskog kralja Jamesa VI. Stuarta na englesko prijestolje (kao Jamesa I., 1603.-1625.) na prvi se pogled mogao činiti nepromišljenim potezom engleskog parlamenta. Naime, Jamesovu majku Mary Stuart pogubila je Elizabeta I., njegova prethodnica na prijestolju. Ne treba zaboraviti ni engleske predrasude o Škotima kao narodu sa sjevera čiji je društveni razvoj tekao sporije. Ipak, James I. bio je prapraunuk Henrika VII., iako načelo krvnog naslijeđa nije bilo presudno za englesku krunu. Puno je važnije to što je riječ o protestantskom vladaru, iako prezbiterijancu, jer Engleska tada i dalje ratuje s katoličkim Španjolskim Carstvom.

S novom dinastijom promijenile su se okolnosti. Elizabeta I. bila je štedljiva vladarica, ali nije mogla utjecati na troškove dugotrajnog rata sa Španjolskom. Još više od rata kraljevsku je blagajnu nagrizla pojava na koju je malo tko mogao utjecati – inflacija. Danas je poznato da je posrijedi bila najveća inflacija između 1250. i 1900. godine.³ Porast cijena utjecao je na sve slojeve stanovništva, pa i na „najviši od svih“, jer je vrijednost kraljevih posjeda ostajala ista. I dok je Elizabeta znala mudrom politikom davanja i oduzimanja monopola na pojedine proizvode držati parlamentarnu većinu pod kontrolom, s dolaskom prvog Stuarta na prijestolje počinju trzavice. Naime, iako je James I. bio iznimno lukav vladar, svakako lukaviji od svojeg sina Charlesa I., nije mogao izbrisati utjecaj francuskih ideja o božanskom pravu vladara. Već na prvi pogled bila je uočljiva raskoš kojom su se kralj i dvorska svita što ju je doveo iz Škotske okružili.⁴ Široki slojevi stanovništva, koji su patili zbog lošeg uroda, trgovačkih neuspjeha i problema u proizvodnji vune, nikako nisu s odobravanjem gledali na ekstravagancije dvorana u prehrani i odijevanju. Nažalost, James I. nije mogao shvatiti da je vladar u Engleskoj u svojim troškovima ograničen proračunom koji mu određuje parlament te da se taj parlament nikako ne može usporediti s onim u Škotskoj.

“Miroljubivi” je James zaključio mir sa Španjolskom Londonskim sporazumom 1604. godine. On je borbu Nizozemaca sa Španjolskom, koju je Elizabeta podupirala, vidio kao pobunu protiv legitimne vlasti španjolskog kralja, a ne kao borbu „protestantske braće“ protiv mrskih katolika. Sve je to dalje produbljivalo razlike između nižeg plemstva (*gentry*) u Donjem domu parlamenta i kralja, jer je rat sa Španjolskom donosio i ratni plijen. Bez rata i s nesklonim parlamentom, James nije mogao računati na to da će mu nova davanja biti odobrena pa je nastojao napuniti svoju blagajnu na druge načine (*purveyance* i *wardship*), koji su često omogućivali korupciju kraljevih službenika i tako

³ Uzrok su mogle biti plemenite kovine koje su iz Amerike u Europu dovozile španjolske galijske, a svakako je bilo važno i povećanje stanovništva. V. Briggs, A., *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb, 2003., str. 123.

⁴ Dvorani u okruženju Jamesa I. dokazivali su se u bogatstvu pa bi izmišljali različite načine zabave – poznata je bila tzv. dvostruka večera, kad bi se najprije poslužio bogat menu, a nakon što bi sav bio bačen netaknut, na stol bi bilo doneseno još više još bogatije hrane. Opširnije V. Sharp D., *The Coming of the Civil War 1603-49*, Oxford, 2000.

dodatno iritirali parlament. Donji je dom 1606. sastavio dokument u kojem nabraja svoja prava koja datiraju iz davnine – *Apology of the House of Commons*.

Kraljevi ministri financija redom su se pokazivali nesposobnima i korumpiranima, sve do Roberta Cecilea, grofa od Salisburyja, koji je 1610. nastojao sklopiti Veliki ugovor između krune i parlamenta. Međutim, oko sklapanja tog ugovora suzdržane su bile obje strane: kralj jer je smatrao da mu je ispod časti cjenkati se s parlamentom oko svojih prava, za koja je smatrao da mu pripadaju po Božjem pravu, a parlament jer mu nije bilo u interesu da se kralj financijski osamostali. Nakon propasti Velikog ugovora kralj je raspustio parlament te je samostalno vladao jedanaest godina (1610.-1621., s iznimkom nekoliko tjedana 1614. - *Addled parliament*). Za to su se vrijeme na dvoru vodile političke borbe između različitih skupina njegovih dvorana, od kojih su najpoznatije bile one pod vodstvom obitelji Howard i Pembroke. Do ponovnog saziva parlamenta 1621. godine, odnosi između kralja i sve moćnijega trgovačkog središta – londonskog Cityja – bit će narušeni novim pokušajem da se podjelom monopola napuni kraljevska riznica i aferom Cockayne, koja je imala velik publicitet i negativan učinak na englesku trgovinu.

Kad je parlament ponovno sazvan, na europskom je kontinentu već tri godine trajao rat koji će poslije biti nazvan Tridesetogodišnjim. Protušpanjolsko raspoloženje bilo je na vrhuncu i Donji je dom pozvao na rat sa Španjolskom, u obranu kraljeva zeta falačkoga kneza izbornika. Kralja je prije svega zasmetalo miješanje parlamenta u vanjsku politiku,⁵ koju je smatrao svojim isključivim područjem,⁶ pa je otvoreno apsolutistički reagirao i zapovjedio parlamentu da se njome prestane baviti jer je on samo „skup njegovih sluga“. Parlament je kao odgovor sastavio „predstavku“ kralju, tj. deklaraciju kojom naglašava da pravo na slobodu govora omogućuje parlamentu da raspravlja o svim bitnim pitanjima engleske politike, bez obzira na kraljeve prerogative. Na to je James raspustio parlament, a neki od autora predstavke završili su u zatvoru, npr. *Sir Edward Coke*,⁷ koji se ipak vratio u parlament u idućem sazivu.

Parlament je opet sazvan 1624., a do tada je kralj već bio ozbiljno bolestan i sve je veći utjecaj imao njegov sin prijestolonasljednik Charles. Zanimljivo je da će 1624. budući smrtni neprijatelji Charles i parlament zajednički djelovati protiv Jamesove politike. James je htio rat sa Španjolskom, koji bi se vodio i na kopnu i na moru, a parlament je bio samo za sukob na moru, kao u Elizabetino doba. Charles i Jamesov glavni ministar vojvoda od Buckinghamama ponadali su se da će, ako se priklone protušpanjolskoj histeriji i usprotive se kraljevoj opreznoj politici, parlament biti darežljiviji prema budućem kralju nego što je bio prema aktualnomu. Zbog toga je Charles u početku ignorirao očev

⁵ Osobno mu je odgovarao ulazak u Tridesetogodišnji rat jer mu je trebalo opravdanje za vojsku i poreze.

⁶ Do 1621. god. James se nije pozivao na svoje božansko pravo, ali te godine i Richelieu počinje apsolutističko razdoblje. Valja primijetiti da do 1621. međunarodne okolnosti nisu išle u prilog kraljevoj bahatosti. God. 1618. počinje Tridesetogodišnji rat, a Francuska je na rubu rata s hugenotima, čiji će progon Richelieu početi unatoč Nantskom ediktu iz 1598.

⁷ Coke je poručio kralju da je njegovo pravo da dijeli pravdu iscrpljeno stvaranjem općepравниh sudova (*common law courts*) i Kancelarova suda. V. Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države*, II, Zagreb, 2005., str. 18.

tvrdi stav prema parlamentu i dopustio mu je da raspravlja o pitanjima vanjske politike 1624. Međutim, parlament je odobrio samo onaj iznos koji je smatrao dovoljnim za oslobođenje Falačke, njemačke protestantske države na Rajni, od Habsburgovaca, a ne za veći rat protiv Španjolske. Charlesu to svakako nije bilo dovoljno pa će se poslije u prikupljanju novca služiti posve apsolutističkim sredstvima.

James I., unatoč bolesti, ostao je čvrst u namjeri da ne ulazi u rat sa Španjolskom koji ne bi bio vođen i na kopnu i na moru i tako je ostalo do njegove smrti 16. ožujka 1625. Tada vodstvo i odgovornost preuzima Charles, koji će svoju ćud i težnju prema apsolutističkoj vladavini pokazati odmah, a ne poput oca nakon dvadeset godina. Da ne bismo dobili krivu sliku o Jamesu I. i njegovoj politici ili da bismo je mogli opravdati, odnosno bolje razumjeti, treba ponoviti da je James I. došao vladati iz jednoga društvenopravnog uređenja u posve drukčije. Brzo je shvatio da u Engleskoj kraljevski naslov bez potpore vojske nosi samo onaj sadržaj koji mu odrede drugi i nastojao se pomiriti s tim, uz povremene iskorake, koji su više služili da zadovolje njegovu taštinu nego da se ozbiljno ostvare. Bilo je to prilično pametno promišljanje, onakvo kakvo će u ključnim trenucima nedostajati njegovom sinu i nasljedniku Charlesu I.

1.2. Puritanci

Tudorovski izum „krune u parlamentu“ pokazao se dobitnom formulom za engleski unutarnji mir. Međutim, Henrik VIII. pokrenuo je u Engleskoj crkvenu reformaciju, koju su mnogi smatrali nedovršenom, a kako je Henrik za sobom ostavio i dugove, broj nezadovoljnika stalno je rastao. Anglikanska je crkva ostala episkopalna crkva s čvrstom hijerarhijom, kler se i dalje financirao na račun vjernika, a crkveni interijer u nekim se dijelovima zemlje uopće nije razlikovao od onoga u katoličkim crkvama. Dio protestantskih vjernika koji je tražio da se promjene do kraja provedu i da se u „izabranoj zemlji“ Engleskoj ponovno podignu zidine Jeruzalema skupno se naziva puritancima. Tako povijest puritanstva počinje kao pokret u onom trenutku kad se pojavljuje nužnost privođenja postupka promjene kraju.

Puritanci su zbog svojih ekstremnih stavova o uređenju crkve često bili primorani graditi Novi Jeruzalem u prekomorskim zemljama. Proganjali su ih katkad više, katkad manje – kraljica Elizabeta bila je snošljiva, ali već je James I. bio stroži. Oni koji su ipak odlučili ostati svoje će misli širiti služeći se ne samo parlamentarnom slobodom govora nego i tiskanom riječju u obliku pamfleta. Svojim djelovanjem s vremenom su stvorili podlogu za razmišljanje o izbacivanju „krune“ iz „parlamenta“, a kad na prijestolje sjedne dinastija Stuart, zagledana u europske kontinentalne apsolutne monarhije, nastat će zapaljiva smjesa⁸ koja će planuti građanskim ratom.

⁸ Prvi autori historijografije puritanskog pokreta taj pokret opisuju kao „opasnost za poredak“ (prvu povijest puritanizma piše Richard Bancroft i objavljuje ju 1593.) navodeći i kako se baviti tom opasnošću. Kasniji su pak radovi odgovori na takav prikaz puritanskog pokreta, dok noviji radovi pokret prikazuju kao raspravu o prirodi Anglikanske crkve te o političkom i društvenom poretku. V. Lake, Peter. “The historiography of Puritanism.” *The Cambridge Companion to Puritanism*. Eds. John Coffey and Paul C.H.Lim.

Većina puritanaca ostala je ne samo u Engleskoj nego i u sklopu Anglikanske crkve te je nastojala iznutra utjecati na promjene engleskog društva. U tom društvu pitanja Crkve i vjerskog života bila su i dalje neraskidivo povezana s pitanjima države i javnog života. Engleska reformacija nije bila samo vjersko pitanje nego i oblik političkog otpora tadašnjim kontinentalnim super-silama Španjolskoj i Francuskoj, koje su se natjecale za vodstvo u katoličkom svijetu i proglašavale protestante hereticima. Zbog toga je Anglikanska crkva imala potporu širokih slojeva stanovništva u Engleskoj, a katolici su postali zanemariva skupina, iako sklona urotama. Unutar Anglikanske crkve bilo je različitih mišljenja o tome kako bi ona trebala izgledati i nije ju bilo lako tako raznoliku držati na okupu.

Puritanskiji dio Anglikanske crkve smatrao je da reformacija u Engleskoj nije dovršena, a engleski je narod prema njihovom mišljenju „izabran od Svevišnjega“ da vodi protestante do pobjede u Tridesetogodišnjem ratu u Europi. Za vrijeme Jamesa I. zahtjevi tog dijela Crkve sve su jači jer su, za razliku od katolika, puritanci su bili utjecajni u parlamentu, te je James I. morao s njima sjesti za stol u Hampton Courtu 1604. godine. Trebala je to biti neka vrsta mirovne konferencije između anglikanskih biskupa i puritanskih vjernika, kojom bi predsjedao kralj, ali već prije početka konferencije James se osjetio ugroženim puritanskim zahtjevima. Shvatio je da bi s nestankom biskupa koji ga podupiru i njegov položaj državnog suverena bio poljuljan pa na konferenciji u Hampton Courtu ni jedan puritanski zahtjev nije prihvaćen.

Ipak, nakon Hampton Courta, tijekom preostale vladavine Jamesa I. i u vrijeme dok je na čelu Crkve bio nadbiskup Abbott, puritanci nisu imali previše teškoća u prakticiranju vjere onako kako su htjeli. Problemi su počeli u vrijeme kad je nadbiskup bio William Laud, kojega je James I. sve do kraja svoje vladavine odbijao promovirati pa je postao nadbiskupom tek za Charlesa I. Laud je bio pripadnik arminističke struje engleskih protestanata – za razliku od puritanaca, koji su bili kalvinisti – i nakon njegova izbora svi su anglikanski biskupi bili birani iz arminističkog kruga bliskoga Laudu. Reforme koje je Laud provodio bile su usmjerene na povratak misne ceremonije i oltara u crkve te na povećanje crkvenog utjecaja u društveno-političkom životu Engleske. Prvim se ciljem zamjerio puritancima, koji u crkvama uopće nisu imali odvojeni oltar, nego samo stol za pričest među klupama za vjernike, a sve su ih misne ceremonije podsjećale na nazadna papistička praznovjerja, od kojih su se odmaknuli. Drugim zacrtanim ciljem Laud je omrznuo nižem plemstvu, koje nije naviklo na to da im se svećenici miješaju u upravljanje okruzima. Sve je to odgovaralo kralju Charlesu I. jer je jedino preko takve organizacije njegov utjecaj mogao doprijeti do svih dijelova kraljevstva, a uz to je bila riječ o organizaciji koja je nedjeljom propovijedala o kraljevu Božjem poslanju na Zemlji.

Kako su se puritanci s vremenom sve više ekstremizirali, dok je Laud ostajao nepokolebljiv u svojim nastojanjima, sukob je riješen nasilno pogubljenjem nadbiskupa

Lauda, koje je bilo uvod u kasnije pogubljenje kralja Charlesa I., dotad neviđen čin u Europi. Dok se to nije dogodilo, dogmatske rasprave što su ih vodili utjecajni ljudi u visokim slojevima društva imale su velik utjecaj na svakodnevni život običnog svijeta, među kojim je i dalje bilo rašireno srednjovjekovno vjerovanje u vještice.⁹ Povezanost vjerskih tema uz javnopolitička pitanja imalo je za posljedicu npr. i to da roditelji nisu bili sigurni prema kojem obredu krstiti novorođenu djecu, tj. treba li činiti znak križa, trebaju li kumovi biti nazočni i sl.¹⁰ Ta povezanost javne i privatne sfere života bila je jako naglašena tijekom cijele Puritanske revolucije. Naposljetku, ipak je posrijedi bio sukob u kojem se ni jedna od sukobljenih strana nije odricala Boga, nego su sve smatrale da je on upravo na njihovoj strani.

1.3. Charlesov apsolutizam

Početak vladavine Charlesa I. obilježili su niz katastrofalnih neuspjeha u vanjskoj politici i mnogi nepopularni potezi na unutarnjem planu, što je sve utjecalo na hlađenje osjećaja parlamenta prema njemu. Charles i Buckingham smišljali su razne načine kako ugroziti uzlet Habsburgovaca u Tridesetogodišnjem ratu. Prvi im je potez bila vojna ekspedicija na Cadiz, španjolsku luku u kojoj su pristajali brodovi iz Novog svijeta donoseći blago iz španjolskih kolonija. Charles je tim blagom želio financirati daljnje akcije protiv Španjolske, ali taj pohod iz 1625. godine pokazao se jednim od najgorih izleta engleske vojske u njezinoj povijesti. Nakon Cadiza, Charles je morao sazvati svoj prvi parlament, koji se, umjesto da mu odobri nove subsidije, okomio na Buckinghama kao glavnog krivca za lošu organizaciju pohoda na Cadiz.

Kralj je raspustio parlament, a u međuvremenu su se pogoršali odnosi s Francuskom, usporedno s pogoršanjem Charlesovih bračnih odnosa s Henriettom Marijom, francuskom princezom. Sad su Charles i Buckingham zamislili pomorski desant na otok Re u blizini francuske obale. Odatle su namjeravali prekinuti opsadu utvrde La Rochelle, u kojoj su se utvrdili francuski protestanti – hugenoti. I taj je pothvat iz 1627. za Engleze završio neuspjehom, iako su ovaj put imali bolju organizaciju, nakon čega je Buckingham postao najomraženijim čovjekom u cijeloj Engleskoj. Osim što su ga niže plemstvo i trgovci mrzili zbog metoda u prikupljanju ilegalnog poreza, sad su ga i najniži slojevi prezirali zbog velika broja mrtvih i osakaćenih u njegovim pomorskim ekspedicijama. Zahtjevi za pokretanjem postupka *impeachmenta* protiv Buckinghama, koje je, među inima, "potpisivao" i John Pym, možda bi mu drugačije odredili sudbinu da ga spomenuta reputacija nije došla glave 1628. u Portsmouthu, kad ga je nožem usmrtio jedan od bivših časnika koji je sudjelovao u njegovim akcijama. Nakon smrti savjetnika i prijatelja, Charles će biti pod sve većim utjecajem svoje rimokatoličke supruge i njezina kruga na dvoru. Buckingham je ubijen u stanci između zasjedanja trećeg parlamenta koji je kralj

⁹ Tu se James I. pokazao kao iznimno prosvijećen vladar. Osim što je već tad upozoravao na loš utjecaj pušenja na ljudsko zdravlje, protivio se vjerovanju u vještice, dok se još golem broj njegovih podanika bavio čaranjem i urocima. V. Sharp, *The Coming of the Civil War*, str. 25.

¹⁰ Opširnije v. Purkiss, D., *The English Civil War: Papists, gentlewomen, soldiers and witchfinders in the Birth of Modern Britain*, Cambridge, 2007.

Charles sazvao. Kao odgovor na sve češće kršenje zakona od strane kralja, parlament je sastavio Peticiju o pravima, za koju je John Pym istaknuo da samo traži ono što je parlamentu već zajamčeno od davnine, tj. ono što su podanici naslijedili kao slobodu, a nikakva nova prava. Kasniji Pymovi zahtjevi bit će znatno revolucionarniji.

Kralj je Peticiju potpisao i ona je tako postala dio engleskoga pravnog sustava, iako je to po svojem sadržaju bila otprije. Peticija je imala jedanaest odredaba, od čega je deseta objedinila prvih devet, a posljednja se odnosi na obvezu kralja da poništi djelovanje prije donesenih odluka i presuda te pozove sve službenike i ministre da poštuju pravo i zakone.¹¹ Odredbe članaka I. i II. zabranjuju kralju da bez odobrenja parlamenta nameće i ubire namete. Treći se članak poziva na povelju *Magna Carta Libertatem*, prema kojoj nitko ne može biti uhićen ili zatvoren bez zakonite presude što ju je donio sud jednakih, dok se IV. i V. odnose na zakoniti postupak i nemogućnost pritvaranja bez uhidbenog naloga. Peticija zatim određuje da je smještaj vojske kod građana nezakonit. Odredbe članaka VII. i VIII. naglašavaju značenje Velike povelje i prava zemlje kao jedinih izvora prava temeljem kojih može biti donesena smrtna presuda. No pravo je značenje tih odredaba u naglašavanju toga da je pravo koje čine običaji i zakoni što ih donosi parlament iznad kralja. Ovlasti prijekog suda suprotne su pravu i zakonima kraljevstva, što je navedeno odredbom članka IX. Iako se odnosi na prava koja su već formulirana u Velikoj povelji, donošenje Peticije trenutačan je, gotovo očajan čin. S jedne strane, njezinim donošenjem otvorena je mogućnost da parlament odobri prikupljanje poreza bez kojih kralj nije mogao nastaviti rat. S druge pak strane, bio je krajnji čas da parlament upozori kralja kako je svojim ponašanjem ugrozio poredak i prekoračio ovlasti koje ima po pravu zemlje i do tada donesenim ustavnim aktima. Nakon što je kralj prihvatio Peticiju, parlament je izglasovao nova financijska sredstva za rat sa Španjolskom, ali dva su pitanja i dalje držala parlament na oprezu: kraljevo favoriziranje arminističke struje u Crkvi nasuprot kalvinističkoj i ubiranje tonaže. S tim u vezi, skupina zastupnika predvođena Eliotom sastavila je Tri rezolucije, za koje je i većina zastupnika u parlamentu smatrala da prelaze granicu. I zaista, kralj je, nakon revolucionarnih Triju rezolucija, 30. ožujka 1629. raspustio parlament, zatvorio Eliota i istomišljenike te počeo jedanaestogodišnju samostalnu vladavinu apsolutističkog tipa. Ispostavilo se da njegovo prihvaćanje Peticije o pravima nije bilo ni najmanje iskreno, nego da je posrijedi bio čin koji mu je omogućio da se postavi na noge na vanjskom i na unutarnjem planu te nastavi po starome.

Charles je najprije zaključio mir s Francuskom (1630.) i sa Španjolskom (1631.), što se opet doživljavalo kao pogodovanje katolicizmu u Europi. Za vrijeme svoje samovoljne vlasti morao je svoje financije održavati bez pomoći parlamenta. Zbog toga je morao oživiti neke već zaboravljene kraljevske načine prikupljanja novca, kao što su *forest fines* ili *distrainment of knighthood*. Svakako je najomraženiji porez bio *ship money*, što ga je Charles ubirao iako nije bio rat, i to ne samo od obalnih okruga nego i od onih u

¹¹ V. tekst Povelje, tj. Molbenice o pravima u: Kurtović, Š., *Hrestomatija opće povijesti prava i države*, Zagreb, 2005., str. 4.-7.

unutrašnjosti, iako je sličan učinak uzrokovalo i prikupljanje benevolencija, koje to zapravo nisu bile.

Daljnji uzlet za vrijeme Charlesove samovolje doživjeli su pripadnici tzv. arminističke struje u Anglikanskoj crkvi, čije su ideje o crkvenom ustroju ostale protestante previše podsjećale na Rimokatoličku crkvu. Umjerenog nadbiskupa Abbotta, koji se protivio propovijedima o božanskom pravu vladara, zamijenio je 1633. godine William Laud. Njegove će crkvene reforme i krutost u njihovoj provedbi¹² do kraja razdražiti sve druge protestantske sljedbe, a prvi će se pobuniti škotski prezbiterijanci. Zbog njihove prijetnje kralj će morati prekinuti svoju jedanaestogodišnju osobnu vladavinu, jer mu je novac potreban za obranu mogao omogućiti samo nov saziv parlamenta. Ispostavit će se da je to bio početak njegova kraja – političkoga i osobnoga .

2. REVOLUCIJA

2.1. Kratki i Dugi parlament

Charles je u travnju 1640. morao sazvati parlament da bi namaknuo novac za obranu od nadirućih Škota, ali sada su predrasude prema Škotima u parlamentu nestale i na njih se gledalo kao na protivnike nametnutih Laudovih kanona u crkvi. Parlamentarni vođa John Pym u svojem je govoru 17. travnja pred parlamentom tada još umjereno, ali s inzistiranjem iznio sporna pitanja te tražio da se kralj odrekne Lauda i dvorana rimokatolika okupljenih oko njegove supruge. Tim je govorom Pym ostavio snažan dojam.¹³ Nakon tri tjedna kralj je raspustio parlament u svibnju 1640, što je još više utjecalo na loše raspoloženje prema njemu. Nedugo zatim, u kolovozu, Škoti su provalili preko sjeverne granice Engleske. Njihovo napredovanje zaustavljeno je Riponskim sporazumom, koji je bio novo poniženje za Charlesa. Strafford mu je savjetovao da sazove parlament i ako mu ne odobri sredstva, da ga na to prisili vojskom iz Irske. S obzirom na to da je sad trebao novac kako bi platio Škotima da ne napreduju dalje,¹⁴ kralj je morao sazvati parlament 3. studenog 1640. Bio je to kraj njegove samovolje, a početak Dugog parlamenta, koji će zasjedati sve do 1653. godine.

Za niže plemstvo, koje se okupilo 1640. u sazivu parlamenta,¹⁵ glavni problem bili su ljudi oko kralja, a ne sam kralj. To su bili nadbiskup Laud, za kojega su smatrali da svojim reformama gura Anglikansku crkvu natrag prema katolicizmu; Strafford, za kojega su se bojali da bi vojnom silom mogao nametnuti apsolutizam, te ostali pripadnici dvorske svite, za koje su mislili da kuju rimokatoličku zavjeru. No parlament nije znao

¹² Laud se koristio kraljevskim sudovima – Sudom visokog povjerenstva i Zvezdanom komorom – kako bi progonio sve one protestante koji su se odupirali njegovim reformama kao državne neprijatelje. U tim progonima mogao se koristiti inkvizicijskim metodama, koje su pred tim *equity*-sudovima bile dopuštene.

¹³ V. <http://www.british-civil-wars.co.uk/biog/pym.htm>, posjećeno 12.02.2012.

¹⁴ Uz ispunjenje političkih uvjeta Škoti su sada tražili i novac računajući da će kralj morati sazvati parlament.

¹⁵ Donji dom ima oko 480 članova, a Gornji oko 110 članova. Podaci prema Kurtović, *Opća povijest prava i države*, str.21. Članovi parlamenta kroz povijest na: *The History of Parliament* (CD-rom), Cambridge University Press – The History of Parliament Trust, 1998.

kako bi Engleska ubuduće trebala izgledati. Cilj je bio ponovno uspostaviti narušeni odnos između krune i parlamenta, tj. ustavnu ravnotežu između kralja i građanina. Sigurno je da te godine niže plemstvo iz engleskih pokrajina nije namjeravalo ratovati s kraljem, a pogotovo ne pogubiti ga.

Strafford je osuđen u postupku *Act of Attainder* nakon što je parlament zaključio da je pokoravanje nezakonitu kraljevu nalogu djelo za koje slijedi smrtna kazna – Strafford je, naime, u svojoj obrani iznosio kako je postupao prema kraljevim zapovijedima. Dom lordova, a i sam kralj Charles, osjećali su pritisak rulje na ulicama Londona i mogućnost pobune pa je Strafford osuđen i pogubljen. Na jednak se način postupilo i s nadbiskupom Laudom 1645.

Osim kraljevih dužnosnika, na meti Dugog parlamenta našla su se i neka pravosudna tijela – bili su to prerogativni sudovi poput Suda zvjezdane komore ili Visokog povjerenstva.¹⁶ Uskoro je ukinut i omrznuti porez *ship money*. Sve su te mjere značile uništenje kraljeve samovolje i povratak na stare pozicije, ali Dugi je parlament izrodio i jednu revolucionarnu mjeru – *Triennial Act*, koji je kralj potpisao kad i smrtnu presudu Straffordu. Tim se aktom utvrđuje da se novi parlament mora sazvati u roku od tri godine nakon raspuštanja prethodnoga.¹⁷ Osim toga, na Pymovu inicijativu, Dugi se parlament proglasio neraspustivim od strane kralja.

Nakon svih tih mjera (smaknuća, revolucionarnih zakona, rulje na ulicama koju je kontrolirao Pym) neki su se zastupnici počeli pitati kamo to Pym vodi parlament, ali ne još glasno. Pitanje uređenja crkve tek će poslije podijeliti zastupnike u Donjem domu. Do kraja prvog zasjedanja 1641. Pym¹⁸ je sastavio i Deset prijedloga upućenih kralju, kojima se traži da kralj ubuduće bira svoje ministre i savjetnike među ljudima koji uživaju povjerenje parlamenta.

U razdoblju do početka drugog zasjedanja Dugog parlamenta kralj je otputovao u Škotsku i u njegovoj odsutnosti počele su rasprave o tome može li mu se vjerovati da neće ponovno uvesti samovoljnu vlast kad parlament bude raspušten. Zastupnici su se podijelili na umjerenije, koje je predvodio Hyde, a smatrali su da se kralju jednostavno mora vjerovati jer bi sve drugo vodilo u anarhiju, i na radikalnije, koji nisu imali povjerenja u kralja. Njih je predvodio Pym, koji je sad najveću prijetnju vidio u kraljici Henrietti Mariji i njezinu dvorskom krugu.¹⁹

Pym je nastavio pritisak na Dom lordova i dvor Velikom pritužbom (*Grand Remonstrance*) iz 1641. godine, u kojoj nabraja kraljeve grijehe iz prošlosti, npr.

¹⁶ Usp. Prall, S.E., Chancery Reform and the Puritan Revolution, *The American Journal of Legal History*, vol. 6, No. 1., 1962., 28.-44. dostupno na <http://www.jstor.org/stable/844433>, posjećeno 16. 1. 2012.

¹⁷ V. tekst http://constitution.org/eng/conpur_.htm

¹⁸ Zbog utjecaja koji je John Pym imao na Dugi parlament, ali i za cijelog razdoblja dinastije Stuart, prozvan je u narodu „King Pym“.

¹⁹ Odgovor na tu prijetnju više je nego artikuliran u Velikoj pritužbi, gdje se u uvodu navode korijeni, tj. uzroci lošeg kraljeva postupanja. Među njima se u tri točke spominju papisti, biskupi i korumpirani kler.

sklapanje mira sa Španjolskom, raspuštanje parlamenta, ubiranje nameta, monopoli, prodavanje titula i dr., kako bi opravdao nove zahtjeve – pravo parlamenta da izabire i opoziva kraljeve ministre i da reformira Anglikansku crkvu.²⁰ Pritužba, koja se sastoji od 204 točke (a uz njezine odredbe kralju je upućena i zamolnica), do kraja je podijelila Donji dom i izglasana je sa samo jedanaest glasova razlike. Pym se opet služio svjetinom na ulicama kao pritiskom na svoje kolege zastupnike, a zastupnici koji su bili protiv u budućnosti će tvoriti „kraljevu stranku“ u Donjem domu.

Pymovi revolucionarni zahtjevi, svjetina na ulicama Londona bez prave policije da je kontrolira, porast broja raznih pamfleta u optjecaju zbog ukidanja cenzure i sve više neslužbenih propovijedi raznih „propovjednika“ ostavljali su u vremenu Dugog parlamenta dojam kaosa. Situacija je bila zaoštrena i pobunom u Irskoj, koja je bila uzrokovana desetogodišnjom Straffordovom tiranijom. U prilikama koje su podsjećale na anarhiju i u kojima su svi negdje vidjeli nečiju urotu pojavilo se apsurdno pitanje – tko će stati na čelo vojske?

U „starom poretku“ vođenje vojske bilo je jedna od kraljevih povlastica. No sada nitko nije bio siguran da kralj vojsku, umjesto na Irce, neće usmjeriti na svoje protivnike iz redova parlamenta. U vezi s tim pitanjem povjerenje između dviju strana potpuno je nestalo i kralj je, pod utjecajem ekstremista na dvoru, 5. siječnja 1642. skupio tristo vojnika i osobno došao u parlament uhititi petoricu zastupnika. Oni su prethodno dobili dojavu te su pobjegli u City, trgovačko središte Londona, koje će cijelo vrijeme revolucije podupirati parlamentarnu stvar. Takav čin ogorčio je sve zastupnike Donjeg doma i kralj se više nije osjećao sigurnim u Londonu pa je otišao u Oxford. Od tada će sukobljene strane komunicirati međusobno „na daljinu“ i početak će pripreme za oružani obračun.

I kralj i parlament izdali su svoje proglase za okupljanje vojske. Ponovno se javio i John Pym, ovaj put s Devetnaest prijedloga, za koje je bilo jasno da ih kralj neće prihvatiti. Kralj je 22. kolovoza 1642. objavio rat parlamentu. Parlament je na samom početku napravio pogrešku i izdao proglas kojim se svatko tko ne podupre snage parlamenta smatra odgovornim za troškove rata. Tako je puno neodlučnih praktički gurnuto na kraljevu stranu, a Prvi građanski rat između kralja i parlamenta odužit će se na četiri godine i u njemu će poginuti oko 50.000 ljudi.

2.2. Prvi građanski rat

Svaka od sukobljenih strana u Prvom građanskom ratu između 1642. i 1646. imala je svoje vojne zapovjednike, svoja područja i središta potpore te svoje intelektualne snage, koje su opravdavale njezine ciljeve. Naravno, kao što su svi zazivali jednog Boga da bude uz njih, tako je i pobjednik mogao biti samo jedan. Nakon četiri godine rata kao pobjednik će izaći parlament. Vjerojatno je presudno bilo to što je kralja podupirao siromašniji i zaostali sjever i zapad, a parlament gospodarski razvijeniji istok i jug te

²⁰ V. tekst Velike pritužbe na <http://constitution.org/eng/conpur043.htm>, posjećeno 28. 3. 2012.

moćni londonski City, pa se, kad se rat protegnuo, parlament bolje nosio s pitanjima opskrbe i financija.

Ujesen 1642. kralj je krenuo prema Londonu s 10.000 vojnika za sobom. Vojska parlamenta pod vodstvom grofa Essexa suprotstavila mu se kod Edgehilla. Bitka je bila neodlučena, ali Essex se povukao i otvorio kralju mogućnost da brzim potezom uđe u London. Tu priliku Charles nije iskoristio, odustao je od Londona i skrenuo prema Oxfordu. God. 1643. Charles je isplanirao novi pohod prema Londonu, koji je bio velika prijetnja parlamentu, ali je njegov plan strateški propao. Tad se već u borbama protiv rojalističkih snaga vojvode od Newcastlea iskazala konjica pod vodstvom Olivera Cromwella. Parlament se uspio obraniti u prvoj bitki kod Newburyja 20. rujna 1643. i od tada kralj polako gubi inicijativu.

Nakon toga, kralj je sklopio primirje s Ircima da bi svoje snage iz Irske mogao upotrijebiti protiv parlamenta. Parlament je također potražio pojačanje – bili su to Škoti, koji će ojačati prezbiterijanski element. Savez sa Škotima, koji su ušli u Englesku u siječnju 1644., posljednji je korak prema pobjedi parlamenta. Zaslugu za to nosi Pym, koji će umrijeti u prosincu 1643. Škoti su promijenili odnos snaga na sjeveru i borbe su kulminirale bitkom kod Marston Moorea u srpnju 1644., najvećom bitkom koja je ikad vođena na tlu Engleske. U toj se bitki pokazalo da je ojačala konjica parlamenta, koju je vodio Cromwell, te da se od tada može nositi s rojalističkom konjicom pod vodstvom princa Ruperta. Bitka je završila porazom kraljevih snaga. Kralj je izgubio sjever, ali još nije bio potpuno pobijeđen.

Cromwell je smatrao da je zbog oklijevanja grofa Essexa i Manchestera u drugoj bitki kod Newburyja prokockana prilika za potpunu pobjedu i okončanje rata pa je uvjerio parlament da su u njegovoj vojsci nužne promjene. Novi zapovjednik vojske postao je Fairfax, a Cromwell je postao zapovjednikom cijele konjice. Bila je to sada drukčija vojska, tzv. *New Model Army*.

U Prvom građanskom ratu obje sukobljene strane imale su probleme s disciplinom i dezerterstvom u vojsci. Bila je to posljedica nepostojanja stalne, profesionalne vojske u Engleskoj. Rekrutirani vojnici, koji bi se i pokazali kao dobri ratnici, nakon bitke nevoljko bi pristajali na pohode koji bi ih odvlačili daleko od doma i obitelji. Zbog toga zapovjednici nikako nisu mogli dotući neprijatelja dok je u povlačenju ni spriječiti mogućnost povrata nakon pojačanja. Parlament, odnosno Cromwell, već je prije uvidio da bi to moglo produljiti rat u nedogled pa je započeta reorganizacija vojske. Cjelokupna vojska parlamenta uvježbana je i ustrojena po uzoru na Cromwellovu konjicu – *ironside*. Reorganizaciji je znatno pridonijelo i to što Cromwell, koji je potjecao iz redova seoskih plemića, nije davao promaknuća na temelju podrijetla, nego prema zaslugama u borbi. Ubrzo je većina časnika u Vojsci novog tipa bila iz redova srednjeg sloja – trgovaca i obrtnika, što je bilo neshvatljivo tadašnjim konzervativcima u redovima obiju strana. Većina časnika dijelila je još jednu bitnu karakteristiku – pripadali su puritancima independentima. Već tada počinje odvajanje vojske u kojoj predvode independenti od

samog parlamenta, gdje jača utjecaj prezbiterijanaca. Kad kralj bude pobijeđen, među tim će skupinama nastati sukob.

U bitki kod Nasebyja u lipnju 1645. godine ponovno su se Cromwellovi *ironsides* pokazali discipliniraniji od *cavaliers* princa Ruperta i rojalisti su doživjeli posljednji udarac. Kralj se predao Škotima u svibnju 1646., kao i njegovi zapovjednici, jedan za drugim, ali ne i princ Rupert. Oxford je pao u lipnju 1646. godine, a Škoti su predali kralja parlamentu već početkom 1647.

2.3. Drugi građanski rat

Nakon poraza rojalističkih snaga podijeljene skupine u parlamentu složile su se da u dogovoru s kraljem treba naći rješenje budućega državnog uređenja. Svi su se bojali da rat ne potraje predugo, da Engleska ne potone u kaos, poput Njemačke u Tridesetogodišnjem ratu, što bi imalo za posljedicu visoke poreze, daljnji prekid trgovine, nedjelotvornost sudstva i dr. Nitko od nižeg plemstva okupljenoga u Donjem domu, ili barem njegova odlučujuća većina, u tom trenutku nije planirao ni kraljevo poniženje, a kamoli pogubljenje. Parlament je bio za nagodbu s kraljem, a jednako tako i vojska. Profesionalizirana vojska, u kojoj su prevladavali independenti, a oni su kralja smatrali tiraninom, tj. diktatorom u današnjem smislu riječi, nije se mogla samo tako raspustiti. Svaki dogovor s kraljem vojska je nastojala omesti sve dok ne dobije zadovoljavajuću naknadu i u tu je svrhu je osnovala svoje predstavničko tijelo – Vojno vijeće.

Kralj je unaprijed odbacio svaku mogućnost dogovora s parlamentom te je, umjesto toga, odabrao taktiku odugovlačenja i čekanja da se njegovi protivnici međusobno zavade kako bi narod u nastalom kaosu potražio sigurnost u njegovu kraljevskom autoritetu. Taktika “zavadi pa vladaj” mogla je uroditi plodom jer je razlaz parlamenta i vojske bio sve očitiji.

Kad je vojska naslutila da bi mogao bit sklopljen savez između kralja, Škota i prezbiterijanaca u parlamentu, Cromwell i njegov zet general Ireton iznijeli su kralju osobno *Heads of Proposals*, koji su za kralja bili povoljniji od prethodnih parlamentarnih ponuda (dopuštali su, među ostalim, i opstanak Anglikanske crkve), ali kralj Charles nije se mogao pomiriti s tim da je vojska jedina sila u Engleskoj koja svoje prijedloge može nekomu nametnuti. Konačni izgovor za vojnu okupaciju Londona 6. kolovoza 1647. bili su nemiri potaknuti od strane prezbiterijanaca. Tako je stvorena klima za niz većih ili manjih ustanaka 1648. godine, različito motiviranih, koje objedinjuje naziv Drugi građanski rat.

Za početak kralj je pobjegao iz vojnog zatočeništva i sklopio sporazum sa Škotima u prosincu 1647. te pozvao svoje simpatizere na pobunu. Razumljivo je stoga da će vojska odustati od pregovora s kraljem i rješenje mu pokušati nametnuti silom. Cromwell je još jednom porazio Škote kod Prestona u kolovozu 1648. i tako otklonio najveću prijetnju za

parlament. Rojalističke pobune u samoj Engleskoj, zbog loše organizacije, nisu ni imale izgleda za uspjeh i Charles je opet morao bježati. Pokazalo se da je otok Wight bio loš izbor za utočište jer ga je tamošnji guverner Hammond, Cromwellov rođak, dao zatvoriti.

Parlament i vojska nisu mogli imati jednako stajalište prema kralju. Parlament se pokazao konzervativnijim u promišljanju budućnosti Engleske, koju nije mogao zamisliti bez suradnje s kraljem. Vojska se pokazala kao prava revolucionarna snaga, tolerantna prema vjerskim raznolikostima (zbog utjecaja independenata) i pokretačica promjena. Bila je odlučna da se Charlesu sudi, ali je znala da vojni sud neće moći pružiti legitimnost za kraljevo pogubljenje. To bi mogao sud osnovan od strane parlamenta, u kojem su većina bili konzervativni, prezbiterijanski zastupnici, nasuprot independentskoj manjini. Zato je 6. prosinca 1648. pukovnik Thomas Pride „očistio“ parlament od zastupnika za koje je vojska pretpostavljala da neće glasovati za suđenje kralju.

Tako je, kroz *Pride's Purge*, nastao Krnji parlament, *The Rump*, sastavljen od šezdesetak zastupnika koji su bili voljni suditi kralju, uključujući i Cromwella. Charles je proglašen krivim i označen tiraninom, izdajicom, ubojicom i državnim neprijateljem. Smrtna kazna ima se izvršiti odsijecanjem glave. Nalog za izvršenje smrtne kazne potpisali su John Bradshaw, Thomas Grey i Oliver Cromwell. Presuda je izvršena 30. siječnja 1649.²¹ Kraljeva glava ipak nije bila izložena u skladu s običajem. To će se, nakon Restauracije, dogoditi s Cromwellom kao izdajicom koji je “posmrtno pogubljen”.

3. REPUBLIKA

3.1. Commonwealth

U doba Republike Engleskom su upravljali Krnji parlament i Državni savjet (*Council of State*). U Krnjem parlamentu ostali su samo oni zastupnici koji su pristali na suđenje Charlesu I., ali njihova je politička pozicija bila slaba jer nisu uspjeli pridobiti tradicionalniji dio političkog tijela Engleske. S druge strane, za vratom su im stajali vojska i različite radikalne grupe – ranteri, digeri i kvekeri – čiji je utjecaj porastao nakon kraljeve smrti.

U takvim uvjetima Engleska je ponovno ušla u sukob s irskim katolicima i rojalistima. Cromwell je u kolovozu 1649. poveo vojsku koja je skršila svaki otpor na koji je naišla i svela daljnje ratovanje u Irskoj na gerilsku borbu. Bio je to novi vojni uspjeh za Cromwella, koji mu je davao sve veću političku težinu kod kuće. Tek što je završio kampanju u Irskoj, Cromwell se morao pozabaviti Škotskom, čiji je parlament proglasio Charlesa II., sina pogubljenog kralja, kraljem Škotske, uz uvjet da prihvati prezbiterijanstvo za svoju vjeru. Ta je prijetnja bila puno veća za engleski *Commonwealth* pa je Cromwell morao sjajnim pobjedama kod Dunbara u rujnu 1650. i

²¹ Za sudski postupak protiv Charlesa I. v. Kelsey S., *Politics and Procedure in the Trial of Charles I*, *Law and History Review*, vol. 22, br. 1., 2004., str. 1-25. dostupno na <http://www.jstor.org/stable/4141664>, posjećeno 23. 3. 2012.

kod Worchestera godinu dana poslije smiriti Škote i otkloniti povratak Charlesa II. Stuarta u Englesku za još devet godina.

Do proljeća 1653. svima koji su priželjkivali daljnje reforme postalo je jasno da ih Krnji parlament neće provesti te je 20. travnja Cromwell prekinuo zasjedanje parlamenta i istjerao zastupnike uz pomoć vojnika majora Harrisona.

Sad su Cromwell i njegovo Vojno vijeće vladali Engleskom, ali nisu do kraja mogli uspostaviti vojnu diktaturu (ta ideja nije imala potporu ni u vojsci) niti raspisati nove izbore (zbog straha od rojalističkog uspjeha na njima). Zato je imenovan *Barebones Parliament*, zapravo oblik vlade izabrane od časnika u Vojnom vijeću, koji se nazvao parlamentom.²² Taj je „parlament“ proveo neke vrijedne reforme, poput uvođenja civilnog braka i regulacije postupanja s mentalnim bolesnicima, ali sve je izraženiji bio njegov sastav. U njemu je bilo utjecaja radikalnih grupacija, koje su napadale samu ideju vlasništva i predlagale reformu *common law* prema deset Božjih zapovijedi. Tako je *Barebones* izgubio potporu vojske i samog Cromwella pa je uz pomoć umjerenijih zastupnika raspušten već u prosincu 1653. – potrajao je pet mjeseci.

3.2. Protektorat

Za vrijeme dok se *Barebones Parliament* još pokušavao nametnuti kao vodeće tijelo Republike, general Lambert sastavio je dokument koji se može smatrati nekom vrstom ustava ili ustavnog akta koji je Cromwellu osobno davao zakonske ovlasti – *Instrument of Government*. Još jednom Cromwell se pokazao kao jedini izbor, zbog svojeg podrijetla (kao seoski plemić imao je potporu nižeg plemstva) i zbog svoje vojne karijere (imao je potporu vojske u sukobima s radikalnim elementima u društvu), za održavanje ravnoteže i sigurnosti u zemlji. Tzv. Sredstvom upravljanja (*Instrument of Government*)²³ Cromwell je postao lord protektor *Commonwealtha* Engleske, Škotske, Irske i pripadajućih dominiona, a njegov je položaj iznenađujuće sličan položaju monarha.

Prvim člankom tog akta određeno je da vrhovna zakonodavna vlast počiva na lordu protektoru i narodu okupljenome u parlamentu. Sva je upravna vlast u rukama lorda protektora. Pomaže mu Državni savjet, koji može imati od trinaest do dvadeset i jednog člana. Lord protektor postao je osoba u čije se ime, kao prije u kraljevo, izdaju odluke (*writs*) i dopuštenja te vode postupci i osnivaju povjerenstva, koja imaju pravo pomilovanja (osim u slučaju kaznenih djela ubojstva i izdaje) i djelovanja za javno dobro. Slabo ograničenje njegove vlasti skromna je odredba, prema kojoj on upravlja *Commonwealthom* i njegovim dominionima, uz savjetovanje sa Savjetom i prema postojećim zakonima. Dakako, lord protektor zapovijeda vojskom i svim oružanim snagama na kopnu i moru, što je osobito važno naglasiti s obzirom na to da je postojala

²² *Barebones Parliament* sastojao se od 140 članova, od čega ih je 129 bilo iz Engleske, 5 iz Škotske i 6 iz Irske. Ime je dobio po trgovcu kožom, članu imenovanom za sam City, Praise-Godu Bareboneu.

²³ V. tekst Gardiner: *Constitutional Documents of the Puritan Revolution, Old Parliamentary History, XX., Commonwealth and Protectorate*, ii., 331.-336., dostupno na <http://www.constitution.org/eng/conpur097.htm>, posjećeno 22. 2. 2012.

polarizacija snaga između kralja i parlamenta kad su posrijedi snage na kopnu i moru, uz suglasnost parlamenta i Savjeta kada parlament ne zasjeda, te odlučuje o ratu i miru uz suglasnost većine članova Savjeta. Lord protektor vodi međunarodnu politiku, tj. održava odnose sa stranim vladarima i državama, uz odobrenje, odnosno savjetovanje s već spomenutim tijelima – parlamentom i Savjetom. Iz navedenih odredaba posve je jasno da je sva politika u rukama lorda protektora, posebice kad parlament ne zasjeda. Savjet pak često ima savjetodavnu ulogu, a kada lord treba odobrenje Savjeta, ono se daje većinom glasova članova, nikako jednoglasno. Valja naglasiti da je Sredstvo upravljanja pisano tonom koji nedvojbeno u prvi plan stavlja lorda protektora, naglašavajući njegove gotovo isključive ovlasti u prvom planu. Ipak, bilo je oportuno i lukavo naglasiti da promjena, obustava, ukinuće starih te donošenje novih zakona, kao i određivanje poreza ili nameta ovisi o pristanku²⁴ parlamenta, s iznimkom u odredbi članka 30. Prema toj odredbi, povećanje nameta za potrebe vojske na kopnu i moru također odobrava parlament, no lord protektor ima pravo, uz pristanak većine članova Savjeta, kada je to nužno, i kako bi se spriječili “nered i opasnosti”, odrediti povećanje nameta te donijeti zakone i uredbe za dobrobit naroda koje će biti na snazi dok se tim pitanjima ne bude mogao baviti parlament. Zasjedanje parlamenta prema tom aktu treba se održati svake tri godine. Broj članova parlamenta ne može biti iznad 400 za Englesku te po 30 za Škotsku i Irsku. Za članove parlamenta (i sljedećih saziva) ne mogu biti izabrani niti mogu sami birati oni koji su pomagali, savjetovali, sudjelovali ili poticali u bilo kojem ratu protiv parlamenta²⁵ prije 1. siječnja 1641. To izuzeće odnosi se bez vremenskog ograničenja na one koji su savjetovali, sudjelovali ili poticali u pobuni u Irskoj te na one koji ispovijedaju ili imaju namjeru ispovijedati rimokatoličku vjeru. Sva glasovanja i izbori učinjeni suprotno odredbama Sredstva ništetni su. Dokument je poimence odredio Olivera Cromwella za doživotnog lorda protektora, ali i članove Savjeta. Sredstvo upravljanja obvezuje članove Savjeta da pri izboru sljedećih lordova protektora odlučuju nepristrano, djelujući bez obveze, straha, sklonosti ili nagrade. Sredstvo upravljanja Englesku je od željene ustavne kraljevine pretvorilo u uređenje koje je teško definirati jednom riječju.²⁶ Parlament, plemić vojnik s ovlastima kralja i Savjet koji daje pristanke i u kojem se nalaze imenovani vojnici uz narod koji ni u početku nije bio spreman izgubiti kraljevinu. Engleska je nesumnjivo Sredstvom upravljanja određena kao vojna država, čiji prihodi u prvom redu trebaju poslužiti za održavanje vojne snage od 10.000 konjanika i draguna, 20.000 pješaka te vojne mornarice, a tek nakon toga za podmirenje ostalih troškova.

Prvi parlament za vrijeme Protektorata (rujan 1654. – siječanj 1655.) nije se mogao složiti oko pitanja financiranja stajaće vojske pa ga je Cromwell raspustio jer nije htio izazivati vojsku smanjenjem broja vojnika. Povod za novi ustroj Engleske pod vojnom upravom bila je rojalistička pobuna pod vodstvom Penruddocka. Taj sustav vojnih

²⁴ *Consent*, dosl. pristanak.

²⁵ Dakle, na kraljevoj strani.

²⁶ Neki izvori navode „da je to bilo nešto poput izborne kraljevine ili, bolje, vojne oligarhije“. V. Kurtović, *Opća povijest prava i države*, str. 25.

područja, koliko god se pokazao učinkovitim u praksi, vjerojatno je glavni uzrok zbog kojega je Cromwellov protektorat počeo gubiti potporu nižeg plemstva diljem zemlje. To je ipak bila prerevolucionarna mjera za 1656. godinu i Drugi je parlament za vrijeme Protektorata (rujan 1656. – veljača 1658.) kao primarni cilj postavio odustajanje od takva uređenja. Cromwell je popustio i od tada u nekim stvarima nastoji djelovati konzervativnije kako bi očuvao postignuća Puritanske revolucije na području vjerskih sloboda.

U parlamentu su se pristaše Republike (protivnici Protektorata) povukli sa zasjedanja pa su preostali zastupnici, skloniji starom uređenju, otvoreno ponudili Cromwellu, u Poniznoj peticiji, da preuzme krunu. Kao i uvijek, nakon što je odvagao opcije, Oliver Cromwell odbio je postati kralj Oliver I. Znao je da bi vojska to smatrala izdajom *Good Old Cause*, a možda i izdajom Božjeg povjerenja, koje je on osobno uživao u ratu. Tada je Ponizna peticija preformulirana i takvu ju je Cromwell i potpisao u ožujku 1657.

I preoblikovana je Peticija davala Cromwellu pravo da imenuje nasljednika, vratila je ukinuti Dom lordova, a tražila je suglasnost parlamenta za imenovanje članova Državnog savjeta. Takvu su Peticiju odmah napali zagovornici republike, koji su se vratili na drugo zasjedanje parlamenta. Republikanci su tražili glasovanje u parlamentu o ukidanju Protektorata i vraćanju Krnjeg parlamenta. Cromwell je tada raspustio parlament riječima: „Neka Bog izabere između vas i mene“, na što su republikanci odgovorili „Amen“. Božji izbor bio je da Cromwell podleđe bolesti 3. rujna 1658., na dan godišnjice svoje pobjede kod Dunbara.

4. CROMWELLOVA ENGLESKA

4.1. Vojne inovacije

U ratnoj mašineriji XVII. stoljeća konjica je imala ulogu oružja razorne snage, ali za jednokratnu uporabu. Konjanici bi se sjurili na neprijatelja, pobili se s njime i nakon toga se posvetili djelatnostima nevezanima uz borbu – pljački sela i neprijateljeve opskrbe. Za konjicu je nakon juriša bitka bila gotova, a preživjeli su imali pravo na plijen. Uspom Olivera Cromwella na političkoj sceni Engleske, od seoskog plemića, koji s obitelji razmišlja o odlasku u puritansko izgnanstvo preko mora, do lorda protektora engleskog *Commonwealtha* (a gotovo i kralja Olivera I.), mogao bi se usporediti s konjičkim jurišem. Samo što u prirodi samog Cromwella nikad nije bilo bezglavoga galopiranja za ratnim plijenom. On je strpljivo, prije svake svoje odluke, političke ili vojne, tumačio situaciju, a zatim je, nakon što donese odluku, silovito išao za tim da je i ostvari.

Prva revolucionarna promjena koju je Cromwell podario engleskom narodu bila je u vojnoj taktici – njegova konjica *ironside* strpljivo je čekala zapovijedi, silovito jurišala na neprijatelja, a zatim se pregrupirala i ponovno čekala daljnje zapovijedi. Nije bilo pljačke i rasipanja borbenih redova i to je bio način na koji je Cromwell pobijedio *cavaliers* princa Ruperta i donio prevagu parlamentarnoj strani u Prvom građanskom ratu.

Druga se revolucionarna promjena također ticala vojske, ali još je jače utjecala na svijest engleskih građana toga doba. Kad je Cromwell prisilio Essexu i Manchesteru da odstupe s čela vojske, s pomoću *Self-Denying Ordinance*, cijela je vojska parlamenta ustrojena prema načelima njegove konjice. To je značilo da više nema promaknuća na temelju podrijetla, nego samo na temelju hrabrosti iskazane u borbi. Tako je uskoro postalo moguće da sin jednog kovača zapovijeda sinu nekog vojvode. Bili su to presedani u engleskoj povijesti, s kojima ni Cromwellovi saveznici na parlamentarnoj strani nisu bili sasvim načisto.

Osim što se pokazao prilično indiferentnim prema socijalnom podrijetlu svojih podređenih, Cromwella nisu previše zanimala ni njihova vjerska uvjerenja, tj. bilo mu je stalo da religija ne bude zapreka uspjehu u borbi i socijalnom boljitku pojedinca i zajednice. Njegova je konjica počela svoj ratni put kao dio parlamentarne Istočne armije, koja je bila smještena u pokrajini Istočna Engleska. Taj je dio Engleske bio rasadište independentizma, protestantske struje znatno otvorenije prema vjerskoj raznolikosti od prezbiterijanizma, koji su sa sjevera nametali Škoti. Okupljanje velika broja vojnika u Istočnoj Engleskoj i njihov daljnji ratni put pogodovalo je tomu da se independentizam proširi s Cromwellovim *ironsides* po cijeloj zemlji.

I sam je Cromwell bio independent i već se u doba Prvoga građanskog rata sukobljavao s prezbiterijancima u vojsci parlamenta. Prezbiterijansko nametanje vlastite crkve kao jedine dopuštene u državi previše ga je podsjećalo na Laudovo nametanje Anglikanske crkve kao državne religije, što je opet svojedobno prizivalo u sjećanje mrsku Katoličku crkvu. Zbog toga će se Cromwell otvoreno suprotstavljati prezbiterijancima u Drugom građanskom ratu, povezivat će se s raznim sektašima kad to bude smatrao svrsishodnim (kao u slučaju *Fifth Monarchists*), ali jednako će tako i gušiti ustanke raznih radikala kad ih bude smatrao preopasnima (leveleri i digeri).

4.2. Vanjska politika

Cromwella nije zanimalo tko se u kojoj crkvi moli, njemu je bilo stalo kako taj vjernik može pomoći razvoju Engleske u europsku i svjetsku super-silu. Za njega je povratak pomorskoj tradiciji Engleske iz doba Elizabete bio logičan put u natjecanju s ostalim europskim silama u usponu. Da bi engleskim trgovcima osigurao posao, Cromwell je bio spreman ratovati sa svim njihovim konkurentima, neovisno o tome je li riječ o katoličkim neprijateljima Španjolcima ili o protestantskoj braći, čak i republikanskoj kad je riječ o Nizozemcima.

Još od početka Republike skupina engleskih trgovaca planirala je kako razbiti nizozemski monopol nad prijevozom robe europskim morima, ali i s Dalekog istoka. Nizozemci su u engleskoj Istočnoindijskoj kompaniji vidjeli prijetnju i nasilno su joj branili ulazak na tržište, neovisno o tome što su Englezi bili tradicionalni protestantski saveznici Ujedinjenih Pokrajina Nizozemske.

Posao je bio na prvom mjestu i ta je ideja polako, po mišljenju nekih presporo, sazrijevala i u Krnjem parlamentu, koji je osnovao Vijeće trgovine za promociju proizvodnje i robne razmjene. Nakon propalih pregovora umjerenjaci u parlamentu više nisu imali nikakvih argumenata i parlament je donio Zakon o plovidbi (*Navigation Act*) iz 1651. godine, kojim je sva uvozna roba iz Amerike, Afrike i Azije dopremana engleskim brodovima, a ostala roba engleskim ili brodovima zemlje podrijetla.²⁷ Iz engleskih kolonija roba se mogla izvoziti samo u engleske luke. Bio je to izravan izazov Nizozemcima i povod za rat. U tom je sukobu Engleska imala prednost u mnogim segmentima i nizozemskim je brodskim prijevoznicima zadala smrtni udarac. Kad je Cromwell postao lordom protektorom, taj rat je trajao već više od godinu dana, a on se potrudio da Zakon o plovidbi postane model engleske vanjske politike, ne samo protiv Nizozemaca.

Rat s Nizozemskom završen je Westminterskim sporazumom u travnju 1654., a istodobno je Cromwell sklopio sporazum o nenapadanju i suradnji sa Švedskom te, malo poslije, s Danskom. Tako osiguran sa sjeverne strane, od protestantskih zemalja, mogao se okrenuti staromu katoličkom neprijatelju Španjolskoj. U ožujku 1657. sklopljen je protušpanjolski sporazum s Francuskom, kojim je Cromwell francuskim postrojbama u Flandriji pridružio svoje *redcoats*, u borbi protiv Španjolaca i rojalističkih snaga Charlesa II. Vojnici Protektorata istaknuli su se u bitkama kod Mardykea u listopadu 1657. i kod Dunesa u lipnju 1658. i Francuzi su Cromwellu za njegove zasluge u tom sukobu dali luku Dunkirk, koju će četiri godine poslije otkupiti.

Cromwellova vanjska politika u doba Protektorata često je ocrnjivana kao kratkovidna i zagledana u prošlost zbog njegova obračuna sa Španjolskom. Međutim, treba uvidjeti da se ubojstvo kralja Charlesa I., ne kao rezultat spletke (jer to ne bi bila novost), nego kao rezultat suđenja i javnog pogubljenja, tadašnjim europskim monarhijama činilo kao opasan presedan, a engleski republikanci kao skupina krvožednih ekstremista. Ipak, Cromwell je vodio politiku kojom je postigao da se ta slika, ako ne zaboravi, onda barem potisne u drugi plan. Spriječio je sve pokušaje sina umrlog kralja da se vrati na prijestolje (dok je on, Cromwell, živ) i pri tome uspješno surađivao s mnogim zemalja neovisno o njihovoj vjeri, katoličkoj ili protestantskoj.²⁸ Engleska je u Cromwellovo doba nedvojbeno bila velika sila, s dobrim izgledima za budućnost.

4.3. Unutarnji ustroj

Na unutarnjem planu Engleska je raspuštanjem *Barebones Parliamenta* formalno, ostala bez vlade i ustava. Ubrzo je postalo jasno da određena skupina časnika nije ni računala na opstanak *Barebonesa*, u kojem su važnu ulogu igrali radikali, nego je u tajnosti

²⁷ Taj je zakon ostao na snazi gotovo 200 godina.

²⁸ Cromwellova vanjska politika nailazila je i na kritike. Zanimljivo je s tim u vezi djelo *Oceana* Jamesa Harringtona objavljeno 1656.. V. Armitage, E., *The Cromwellian Protectorate and the Language of Empire*, *The Historical Journal*, 35, 3, 1992., str. 531.-535. dostupno na <http://www.jstor.org/stable/2639629>, posjećeno 20. 3. 2012. U navedenom članku na Harringtonovo se promišljanje o imperijalizmu gleda kao na „kritiku ekspanzije britanske republike“.

pripremila dokument kojim bi se uspostavila civilna vlast, ali čiji bi legitimni dio bili predstavnici zakonite, stajaće vojske. Bio je to već spomenuti *Instrument of Government*.

Uz lorda protektora, prema Sredstvu upravljanja, novost je bilo i Državni savjet, u kojem su se izmjenjivali savjetnici, također uz sudjelovanje parlamenta (u Savjetu vojska nije imala većinu, uglavnom su savjetnici bili iz redova nižeg plemstva, i to onoga najnovijega – bio je to ustupak umjerenjacima).

Proglašena je vjerska snošljivost za sve, osim za pripadnike Anglikanske i Katoličke crkve, ali i njima je u stvarnosti dopušteno slobodno prakticiranje vjere.²⁹

Pravo glasa na izborima dobili su svi muškarci stariji od 21 godinu koji su uz to imali u posjedu zemlju ili druga dobra u vrijednosti od 200 funta.

Za potrebe Protektorata, tj. lorda protektora i njegovih savjetnika, određen je stalni godišnji iznos od 200.000 funta.

Povijest je pokazala svoje ironično lice kad je mogućeg apsolutista Charlesa I. zamijenio lord protektor Cromwell, ali ipak je ovo Sredstvo upravljanja sadržavalo neke načine kontrole izvršne vlasti, a i izborni je sustav doživio daljnje reforme. Društvo je bilo podijeljeno između nostalgičara za monarhijom, zagovornika Republike i pristaša Protektorata. Stalnu nesigurnost kod zemljoposjednika uzrokovale su razne radikalne skupine, koje su napadale samu ideju vlasništva. Novi uteg na vazi bila je i vojska, prepuna ljudi koji su, zbog Cromwellova sustava napredovanja u činovima, u njoj postigli karijeru neostvarivu u civilnom životu i koji su zato bili spremni na sve da izbjegnu njezino raspuštanje. Bili su, osim toga, skloniji radikalnim idejama od ostatka društva. Ne treba zaboraviti ni to da državni dugovi nisu nestali s kraljevim nestankom – dapače, povećali su se zbog stalna ratovanja.

Možda se zbog navedenoga Protektorat Olivera Cromwella može nazvati najboljim rješenjem u danom trenutku za podijeljenu naciju, ali i rješenjem koje je tražilo daljnje dorade. Doradu je uskoro ponudio sam Cromwell novim ustrojem Engleske.

Pod izgovorom rojalističke prijetnje cijela je zemlja podijeljena na jedanaest okruga (*districts*), na čelu kojih su bili major-generalni sa širokim rasponom ovlasti – među ostalim, trebali su osnovati dobrovoljačke odrede odane Cromwellu i paziti na dokazane rojaliste, progoniti skitnice i provoditi Zakon o siromasima (posljednji *Poor Law* donesen je 1601., a nakon toga donesen je 1662. *Settlement Act* poznat kao *Poor Relief Act*³⁰) te paziti na javni moral i zatvarati javne kuće i kockarnice.

²⁹ Prema Morillu za Cromwella su slobodu imali svi koji nisu težili remetiti slobodu drugih. Vidi izvor supra bilješka br. 1.

³⁰ Taj je *Poor Law* nastavak onih koji su donošeni za sirotinju od 1495., pa i ranije. *Settlement Act* ostat će na snazi, uz izmjene, do 1834. kad je donesen *Poor Law Amendment Act*. *Poor Relief Act* donesen je nakon poznatoga Elizabetina *Poor Law* iz 1598 (prije donesen *Poor Law* 1563.) koji je tek neznatno izmijenjen 1601. Za brigu o sirotinji i prosjacima zadužene su župe. O ranim *Poor Law* v. Elton, G.R., *An Early Tudor*

Cromwellovi major-generalni mogli su se financirati od deset posto prihoda s rojalističkih posjeda (*Decimation Tax*³¹) i taj je namet vjerojatno bio osnovni razlog zbog kojega se niže plemstvo nastojalo što prije riješiti tog sustava. Plemstvo, međutim, ni inače nije trpjelo da im se ikakva druga vlast miješa u upravu, ni nekad svećenici ni sada vojska, koju je bilo teže podnositi od svećenstva.

Taj je sustav nakon dugo vremena ponovno uspostavio nadzor nad mirovnim sucima jer su major-generalni imali ovlasti kontrolirati njihov rad. Također, major-general je sada pazio na javna okupljanja, koja su se u prošlosti često znala izroditi u neredu, a vojna ih je sila sada mogla spriječiti.

Većina major-generalna, koja je uporno radila na boljitku lokalnih zajednica, nije nikad shvatila koliku je omraženost izazivala vojna prisutnost u okruzima. Niže je plemstvo, naime, major-generale često smatralo ljudima nižeg sloja, koji su im se miješali u lokalnu vlast. Stoga je Cromwell za vrijeme zasjedanja Drugog parlamenta u Protektoratu morao odustati od tog eksperimenta.

Taj Drugi parlament napustili su pobornici Republike i on je, sastavljen većinom od konzervativnijih zastupnika, koji su još žalili za monarhijom, ponudio Cromwellu *Humble Petition and Advice*. Tom „Poniznom peticijom“ iz 1657. Parlament je Cromwellu otvoreno ponudio krunu, što je ovaj odbio.³² Nakon što je Peticija revidirana, Cromwell ju je potpisao i ona je postala svojevrsan drugi pisani ustavni akt u to kratko vrijeme engleske povijesti.

Kad se zbroje ustavne promjene Cromwellova doba, možemo zaključiti da je, nakon prihvaćenog Sredstva upravljanja, Cromwell postao doživotnim lordom protektorom, čiji je mandat mogao prestati samo njegovom smrću. Bio je izvor cjelokupne sudbene i upravne vlasti. On i njegovi savjetnici bili su ovlašteni sami vladati do saziva prvog parlamenta, a taj je parlament mogao biti raspušten nakon proteka pet mjeseci. Vojska je ozakonjena kao stalno prisutna sila, sa svojim proračunom, i to nije mogao biti predmet rasprave u parlamentu.

Poor Law, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 6., no. 1, 1953, 55.-67. dostupno na <http://www.jstor.org/stable/259107>, posjećeno 15. 2. 2012. O Elizabetinim socijalnim zakonima v. McIntosh, M.P., Poverty, Charity and Coercion in Elizabethan England, *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 35. No. 3, 2009., 457.-479.

³¹ Taj je porez bio, dakako, „diskriminatoran“, kako ga pojedini autori opisuju: primjenjivao se ne samo na rojalističke posjede nego i na posjede onih koji su mogli rojalisti. V. J. T. Cliffe (1996). The Cromwellian decimation tax of 1655 The Assessment Lists. Camden Fifth series, 7, 403-492 doi:10.1017/S0960116300000385, dostupno na <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=6149200>, posjećeno 29. 3. 2012.

³² Cromwell je u svojem odgovoru naveo da „nije spreman služiti kao kralj, nego kao *constable*“, što bi značilo kao neka vrsta policajca koji održava red u župi. V. Bennet, M., *Oliver Cromwell*, New York, 2006., str. 247.

Nakon Ponizne peticije i savjeta iz 1657. (*The Humble Petition and Advice*³³), uloga je parlamenta ojačana,³⁴ ali i monarhistički duh Cromwellove vladavine – dobio je ovlast imenovati nasljednika (čl. 1. Ponizne peticije). Peticijom su osigurani troškovi vojske i mornarice, ovaj put godišnjim iznosom od milijun funta, dok se za troškove državne vlasti, tj. Protektorata, predviđa iznos od 300.000 funta.

Čini se da Oliver Cromwell u svojem životu nije mogao pobijediti jedino smrt – umro je na dan godišnjice svojih pobjeda kod Dunbara i Worchestera. On će svoj Protektorat ostaviti u nasljedstvo sinu Richardu,³⁵ koji neće dugo izdržati na tom mjestu i u tim uvjetima³⁶ - slijedi Restauracija.

5. ZAKLJUČAK

Naglasak na djelovanju društvenih skupina i osoba koje spominje ovaj rad, kao i na analizi akata koje je iznjedrilo vrijeme revolucije, trebali su još jednom otvoriti pitanje odnosa kralja i parlamenta te prikazati Protektorat kao nužnost tadašnjeg vremena, ali i upozorenje za budućnost da narod ne ovisi o kruni. Gotovo dvadeset godina borbe za očuvanje stečevina parlamentarnih sloboda iz „davnih dana“ (davnih i za povelju *Magna Carta*), a pogotovo tradicije iz doba kuće Tudor, stvorilo je Englesku u kojoj može živjeti svatko, bez obzira na to kojoj crkvi pripadao i kakvo društveno uređenje priželjkivao. Takva sloboda ili ljubav prema slobodi, kao što bi rekao Barić, „rađa izuzetan patriotizam i ljubav prema domovini.”³⁷ To se uskoro pokazalo bitnim čimbenikom u izgradnji Imperija, koji će činiti vjerske raznolikosti i još različitija društvena uređenja. Iako se u tih dvadeset godina propitivanja tudorske formule - „krune u parlamentu“ - pokazalo, kako su mnogi izvori i zaključili, da ne funkcionira ni kruna bez parlamenta ni parlament bez krune, bilo je to neprocjenjivo iskustvo za razvitak parlamentarne monarhije. Treba ipak naglasiti da je tom iskustvu pridonijelo iskustvo nastanka jednoga sasvim drugog uređenja.

U cijelom engleskom državnom pravnom razvitku Protektorat nam se može činiti najvećom iznimkom. No u stvarnosti, ma koliko ga ni Engleska ni svijet nisu mogli predvidjeti, on je u to vrijeme bio način pomirbe staroga i novoga, interesa nižeg plemstva i vojske bez ugrožavanja stečevina revolucije i raspada zemlje u novom građanskom ratu. Cromwellov Protektorat na neki je način bio osobna vladavina i praktički je nestao s njime. Čini se, ipak, da je ta osobna vladavina odgovarala vremenu i okolnostima i da je njome bio izgrađen most kojim se englesko društvo prebacilo s vladara koji ne priznaje njihove običaje i prava otjelovljena u parlamentu i potvrđivana

³³ V. tekst *The Humble Petition and Advice*, <http://constitution.org/eng/conpur102.htm>, posjećeno 2. 4. 2012.

³⁴ Već članak 3., koji slijedi iza odredaba kojima se daje pravo lordu protektoru, tj. Njegovu Veličanstvu, da imenuje nasljednika te odredbe kojom se predviđa sazivanje parlamenta, parlamentu potvrđuje stare i neporecive slobode koja su prava po rođenju te naslijede naroda.

³⁵ V. <http://www.constitution.org/eng/conpur104.htm>, posjećeno 22. 2. 2012.

³⁶ Valja imati na umu loše financijsko stanje u državi, čemu je pridonijelo ulaganje sredstava u vojnu silu, nezaposlenost te život „običnog“ stanovništva pod pritiskom vojnog okruženja.

³⁷ Cit. Barić. V. Barić, A., A., *Statistika Europe 1792*, vol. 2., Zagreb, 2002., str. 51.

nekoliko puta od prve povelje *Magna Carta* do vladara kojemu je posve jasno da mu pravo na krunu daje parlament.

Ideja „slobodne crkve“, otvorene za sve, naslijeđe je puritanaca, čije nam se djelovanje u tim trenucima može činiti ekstremnim. Granice između sfere pojedinca i sfere javne vlasti predmet su rasprave i danas, a način na koji su puritanci independenti ustrojavali svoje male zajednice i njihova vjera u slobodu pojedinca i njegova rada, u koji se neka središnja sila nema pravo miješati, postali su načelo za ustroj engleskih političkih stranaka i trgovačkih društava, londonske burze vrijednosnica, osiguravajućeg društva *Lloyd* iz Londona, svih „slobodnih kompanija“ koje su provele englesku kolonizaciju svijeta te koje će postati uzor cijelom svijetu i zavladatai njime. Što se tiče predstavnika Crkve u parlamentu, i danas, nakon niza reforma, njihov glas nije sporan.³⁸

Najvažnije je ipak u ovom radu zaključiti da je Engleska u svojoj povijesti imala iskustvo, iako kratkotrajno, u kojem je engleska država funkcionirala bez krune, pod vlašću Olivera Cromwella (i Savjeta), koji je vojnički čvrsto očuvao unutarnji mir, zadržao i učvrstio međunarodni ugled Engleske te pokazao da do tada potvrđivana prava, odnosno običaje engleskog naroda, mora poštovati i kralj. Svojim je djelovanjem dao priliku tom istom narodu da stane na noge, pa čak i da se vrati na ono uređenje koje mu nikada nije bilo zaista mrsko. Tako je, kakva li paradoksa, republika poslužila očuvanju monarhije, a pravo na otpor, poznato kao *ius resistendi* u *Magna Carta*, na najneobičniji način pridonijelo tom očuvanju.

³⁸ Odbor MP je i nakon najnovijih reforma i rasprava o članstvu biskupa poznatih kao *Lords Spiritual* u Domu lordova naglasio da Anglikanska crkva mora zadržati svoje netaknuto 700-godišnje mjesto u Parlamentu. V. BBC News, UK Politics, James Landale, dostupno na <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-17532150>, posjećeno 5. 3. 2012.

Summary

THE ENGLISH 17TH CENTURY PURITAN REVOLUTION AS A RESPONSE TO THE KING'S AUTOCRACY AND THE PROTECTORATE AS A BRIDGE FROM MONARCHY TO MONARCHY

By selecting significant events and offering a new perspective on social relations connected with the Puritan Revolution and the Protectorate of England, this paper attempts to provide, from a legal aspect, a picture of a brief, but important, period in the development of the English legal state. In doing so, and, given knowledge of the earlier development of the state, it stresses the connection between the Puritan Revolution and the events that immediately preceded it, and the mediaeval struggle of the barons for the Great Charter of the Liberties of England of 1215. The paper also seeks to highlight the importance of revolutionary experiences and of the short-lived order that interrupted the monarchy in relation to the development of the English world empire of the 19th century. In addition, the paper also underlines the activity of many important persons who participated in the revolutionary events and who endeavoured to act against or from within the Parliament, and in particular James I, father of the executed king, and John Pym, creator of the power of the House of Commons and chief protagonist of the revolutionary events concerning King Charles I, and Oliver Cromwell, commander-in-chief of the New Model Army. Ideological divisions within the army (the main streams being the Presbyterians and the Independents) had a strong influence on the events of the time and threatened the organisation of the state. A presentation of the transformation of the kingdom into a republic, which did not last long, but undoubtedly caused a crack in the social order for which England had been known, and the documents that are mentioned, the most distinct being the Petition of Right and the Instrument of Government, are of major importance in presenting the English legal order and the contemporary reality of England.

Keywords: Puritan Revolution, parliament, Petition of Right, Instrument of Government, Puritans, independents, Oliver Cromwell, republic

Authors:

Zrinka Erent-Sunko, PhD

Assistant Professor, Faculty of Law, University of Zagreb

Vladimir Radulić, LL.M

Attorney trainee from Zadar